

MAGYAR MILLENNIUM

Gyógyszerészet 44. 111–115. 2000.

A MAGYAR GYÓGYÍTÁS ÉVSZÁZADAI

II. rész: Az emberi szervezet anatómiájával, működésével, belső- és szembetegségeivel kapcsolatos honfoglalás- és Árpád-kori magyar szó- és fogalomkészlet

Dr. Grynæus Tamás

A magyar nyelv régebbi finnugor és későbbi (bolgár) török rétegében számos, az emberi szervezet anatómiájával, működésével és betegségeivel kapcsolatos szó található. Ezek gazdag fogalmi rendszerre utalnak.

Az emberi test anatómiájának kifejezései:

fej (fő), homlok, (nyak)szirt, agy, szem, fül, orr, torok, száj, ajak, arc, nyelv, áll, íny, fog, nyak, gég(e), hólyag, here, fasz, far, segg, váll, hón(alj), könyök, kéz, ujj, iz, ?köröm*; tompor, láb, szár, térd, boka, ?sarok, talp, ?tag, tetem (=csont), mell, hát, kebel, csecs, szív, gyomor, köldök, jonh, máj, vese, bél, húr, háj, lép, öl, ágyék, szűz, fél-, bal, ér, vér, velő, ín (=nervus!), bőr, haj, szakáll, ?szőr, tar stb.

Az alkat-szinkomplexió szavai: fekete, ?fehér, veres.

(Az alpárinak, vagy éppen obszcénnak tűnő szavakon senki se botránkozzék meg: ezek írásbeliségünk kezdetén egyházi emberek leírta, többnyire szent szövegekben fordulnak elő. *Akkori* jelentésük más volt, mai jelentés(árnyalatuk) későbbi módosulás eredménye). Nem véletlen, és nem túlzás, hogy (*Vesalius, Harvey* előtt több mint félezer évvel!) anatómiai ismeretekről beszéltek: elég, ha arra gondolunk, hogy a vadász népek (természetesen, nem csak a magyarok) milyen jól ismerték (kellett, hogy ismerjék!) a vad-, az állattenyésztő-földműves népek pedig a háziállatok anatómiáját (célzás, feldarabolás lehetősége, egyes részek fölhasználhatósága). Itt csak röviden utalok arra, hogy pl. a rokon lapp, tunguz, jakut, orosz, gold, lamut stb. népeknél a vadászati szertartások, főleg a medveünnep befejező részeként az elejtett állat épen hagyott (!) csontjait az eredeti rendben (az anatómiai situsnak megfelelően!) összerakva-összefűzve temették el. Ennek a szokásnak halvány nyomai még az 1734. évi hódmezővásárhelyi és 1743. évi soproni boszorkánypörök írataiban is föllelhetők.

Igen fontos, hogy a *mértékegységek* is az emberi testrészekből alakultak ki, illetve azokkal kapcsolatosak.

Hosszmértékek: arasz (megaraszol, 1556), láb, ujj, hüvelyk, ?lépés, sing, kar, könyök, jártányi.

Földtől való *magasság* jelzésére: bokáig, térdig, köztököség, köldökig, mellig, vállig, nyakig, torkig, fülig, feje búbjáig.

Terjedelem, térfogat, tömeg mértékei: marok, nyaláb, öl, (egy) hát (pl. rözse), nyelet.

Területmértékek: tenyér, talpatat(nyi), (egy)ültő hely(ében), álltó hely(ében).

Sőt, a térbeli tájékozódás, a térbeli helyzet, a mozgás és az irányok jelzése is testtájak, testrészek nevének segítségével történt (vö. Szépe, 616 (1991)):

fej, fő – fejtől, fejjel (a mai bukovinai nyelvjárásban: fejjel leesett a.m. fejjel előre, fejére), fejül, nyakra-főre; felülről, föl(ib)ém, fölöttem;

alatt, alul (vö. fölül, hátul, arcul), alá, alulról;

szem – szemben, szembe, szemtől-szembe, szemből, (négy)szemközt, szemére vet (hány), szemeszöktiben;

elő, elő- – elől, előtt, elé, elő-, előre;

hát – hátsó, háttal, hátra (köt), hátul, hátulról, hátrál, hátam mögött, -mögében, -mögé, -mögül (vö. MK¹: hát-megöl, hátmege; és nyelvj.: hátulnat, hátulrunnan), elől – hátul, hátulja valaminek, hátat fordít, hátat ad, hátal(l); hegyin-hátán, hátulütő. 'Hát' -felszíni formák nevéként (hegyhát, árokhát, dombhát stb.; helynevekben pl. Szilashát, 1393);

hanyatt – homlok;

has – hason, hasmánt, hasig, hasal, haslag;

mell – mellett, mellbe (-vág, -szúr), mellé, mellől, melléjem (bukovinai nyelvjárás); mellöz (el-);

mögött, mögé, mögül; (vö. OkISz 1276: lacum *posteriorum* wlgariter Mugsar uocatum...ad lacum *exteriorem* Eleusar...apellatam);

oldal – oldalt, oldalba (pl. -kap), oldalra, oldal(am)on, oldalvást, oldalog, oldalaz;

far – farol;

jobb – jobbra, jobb(kéz)ről;

bal – balra, bal(kéz)ről;

kéz – kézben (van), keze ügyében, kezel (valakivel), keze alatt, keze alá, keze között;

láb – láb(a) alatt, (nézz a)láb(a) alá, lábtól, láb(a)l (ige), lábatlan(kodik), lábára áll, leesik lábáról;

tetőtől - talpig (talpatol fogwa teteijeiglen, WinkIC, 1506);

sarkában van, sarkára áll, sarkalat, sarkall;

bel-, benn(-em, -e stb.), bent, belől, bele, -beli. (vö. gyertyabél, lámpabél); helynevekben: Byl, 1290 és Beel, 1332.

*A kérdőjelek a vitatott eredetű szavakat jelzik.

¹Az 1466-ban, Tatroban készült ún. huszita bibliafordítás, amiből a négy evangélium maradt meg a Münchener Kódexben ld. Nyíri Antal, 1993

Ide tartoznak még a tárgyak részeinek antropomorf megjelölései is, pl. csizma feje, orra, talpa, sarka, torka; hajó orra, oldala, dereka, fenéke, fara; hegy feje, gerince, háta, oldala, lába stb.:

fél – felém, felemen, felöl(em), (pl. jobb felől, jobb keze felől), alfél. A 'fél' és származékai a bilaterális szimmetria ismert fogalmára utalnak: félszemű, félfülű, félfejű (öregbik pecseti, kiben fel fejű sas vagyon, 1565), fél-tökű; félbe (pl. -vág). Ld. még HB²: fele(i)m; feleség; MK: feleszolga = szolgatárs; fél fog(amra is kevés) (Lükő, 1990)³. Ld. még félszeg, félnotás és nyelvjárásban: „már utolsó felin van” a.m. végét járja, haldoklik.

Az emberi test(nyílások) *váladékai* közül említendők: könny, csipa, epe, húr, nyál, szar.

Az *egészséges szervezet és érzékszerveink működésének* ismeretét jelzik a következő fogalmak: él, alszik, hál, huny, néz, tekint, sötét, világ, hall, emik, eszik, fal, rág, iszik, szomjazik, nyál, nyel, édes, keserű, hízik, fűj, sír, nevet, bosszankodik, mosolyog, szomorkodik, fél (ige), rezeg, remeg, tud, ad, mond, gyakik, szül, hámlik, izzad, kel, áll (ige), halad, gyalog, fárad, erő.

Lelki-, testi tulajdonságokat jelölő szavaink: lélek, ész, böles, bátor, ravasz, jó, tud, téved, erős, gyenge, borz(as), csúnya.

Rokonság, család, ivari dimorfizmus fogalmkörébe tartozó szavak: férfi, nő, atya, anya, feleség, asszony, fiú, lány, hűg, öcs, úk, ös, árva.

Betegségtüneteket jelölő szavaink: szédül, sápad, sovány, aszik, csökkik, zsugorodik, dagad, fáj, hány, múlik, agg(ik), öreg, vén, hal (ige), kín, öl (ige). S végül

belső betegségre, vagy okozójára utaló szavaink: ?dög, fene, hagymáz, csomó, íz (isz), köszvény, süly, fos.

Ha e honfoglalás előtti finnugor és (bolgár) török eredetű szavak gazdag jegyzékét kiegészítenők (itt most terjedelmi okok miatt nem tehetjük) legkorábbi okleveleink (Tihanyi alapítólevél, Zobori oklevelek stb.), korai nyelvemlékek, glosszák és korai szójegyzékek azonos fogalmkörbe tartozó szavaival, még tovább gyarapodna számuk. Itt még csak azon Árpád-kori – zömében még egyelemű – *személyneveket* említjük meg, melyek a mai ragadvány- és csúfnevekhez hasonlóan

a) valamilyen lelki tulajdonságra,

b) testi-alkati jellegzetességre, hibára,

c) betegségre utalnak (mai helyesírással; utánuk első írott előfordulásuk évszáma):

ad a) Ravaszdi 1177, Ravasz 1332, Haragos 1214, Buta 1214, Szomorú 1288, Bátor 1326,

ad b) Bodor 1108, ?Tökös 1219, Suta 1288, Balog 1213, Görbe 1253, Nyomorék 1108, Fekete 1211, Szöke 1234, Vörös 1301, Kopasz 1284, Girhes 1322,

ad c) Béna 1225, Csomós 1282, Csömör 1326.

Mindezek a fogalmak-szavak természetesen már ko-

rábban is meglehettek, csak ekkor került sor följegyzésükre. Elég, ha meggondoljuk, hogy ez az igen gazdag szó-, és fogalomkészlet (melynek csak egy kicsiny részletét mutattuk be), alkalmas volt a korai bibliafordítások elvégzésére: egyaránt vissza tudta adni annak mindennapi, továbbá elvont, prózai és költői mondanivalóját. (Itt a kódexekben megmaradt fordításrészletekre, a Bátori féle elveszett fordításra és az említett huszita bibliafordításra gondolok). S így nem is tűnik erős túlzásnak nyelvészirónk megjegyzése: talán nem is volt olyan nagy szükség a nyelvújításra...

Belső-, általános betegségek

Ezekről – mint említettük – jobbra csak közvetett tudomásunk van, illetve az Árpád-kori szentekről szóló korai, szüksézávú tudósításokra vagyunk utalva. Ezek a legendák: Szent András és Benedek (1064 után), Szent István (legenda maior, 1077 körül, legenda minor 1083 után, Hartvik-féle legenda 1055–1116 között), Szent László két legendája 1152 után, és Szent Gellért két legendája a 14. sz.-ből.

E legendák számos utalásából nyilvánvaló, hogy szövegükbe evangéliumi remniszcenciák is beleszőződtek, mégis, az abban a korban előfordult egyes betegségekről, azok tüneteiről, (csodás) gyógyulásáról bizonyos képet alkothatunk. Így olvashatunk Szt. István sorvasztó, nagy gyöngeséggel járó betegségéről, rontásról, bélbántalmakban szenvedőkről. A nagy és a Hartvik-féle legendában azt is olvassuk Szt. István királyról, hogy – a közelebről nem részletezett – betegségekben szenvedőknek „orvos-ságul kenyeret, gyümölcsöt, vagy illatos fűvet küldött, ami épp a keze ügyében volt, meghagyván, hogy egészségesen talpra álljon”. Hasonlóan, mikor Albert király egy ízben vérhasban betegedett meg (a szó akkori jelentéstartalma nem tisztázott, nem szükségképpen dysenteria), leánya saját testén viselt ingét, szentképből készült zacskót s benne borsóhajat küldött neki. A Szent László sirjánál történt csodás gyógyulásokról is beszámolnak legendái. A Marcellus-féle legendában vízkóros betegről („ydropisis”) esik szó. A Kazinczy-kódex Barlám és Jozafát legendájában található betegségnevek, -megjelölések: „az hős kórságnak állapotjára jut”, „történik vala megkórulása”, nagy kórság, poklos, vak, hátában meghorgadt, „bestyétől megsértetött”.

Egyes betegségek meglétéről kegyhelyeken készült, ún. mirákulum följegyzésekből is tájékozódhatunk. Így Reme- te Szent Pál budaszentlőrinci sirjánál („feienagyfaydalma”, „hagymáz”, „franczvar”), vagy a Kapisztrán Szent János ujlaki sirjánál történt csodás gyógyulások leírásából. Ezek azonban már korszakunk határára ill. azon túl esnek.

További felvilágosítást adhatnak a *szitkokban, átkok- ban* szereplő, honfoglalás előtti szókincsünkhöz tartozó betegségnevek:

finnugor etimológiájú a

fene: első írott följegyzése: Fene személynév, 1332;

íz: az I. részben már említett és ott képen is bemutatott 9. sz.-i szarvasi avar temető 67. sz. női sirjában talált csont tűtartó rovásírásos föllírat *Vékony Gábor* olvasata szerint (kiegészítve), mai nyelven:

²Halotti Beszéd

³Mindezen szavak, kifejezések finnugor és török nyelvbéli párhuzamaival nem kívánjuk terhelni az olvasót, az idézett művekben megtalálja az érdeklődő.

Üngür isz ellen im e vas:

tü szüródjon iszbe, tü, tü szürj, bökj, varrij (el)!

(Ki) szétfejtesz, egybeölt(esz...)

Üngür ne egyen (meg engem), üzd, emészd (el) őt, én istenem!

Az *íz (isz)* a 16–18. sz.-ban még az egész ország területén ismert betegségnév (parodontosis?, noma (a pofa nyálkahártyája felől kiinduló, nedves üszkösödéssel, szövetelhalással járó folyamat)?) volt. Ma már csak ÉK-Magyarország aránylag kis területén, Gömör, Borsod és Heves megyében él szitkokban, átkokban (Az íz egye(n) meg! Tépjen szét az íz! Az íz rothassza le a szádat! stb.)

A *sűj-sűly* első írott följegyzése 1138 és 1283: 1311: Swl, 1325: Suul földrajzi nevekben.

A *dög* betegségnév a TESz szerint nem finnugor eredetű szó, de török illetve mongol származtatása is téves. Személynévben először 1219-ben fordul elő 'Dugus' alakban.

A *növénynevekben* megőrződött betegségnevekről később lesz szó.

A csodás gyógyulásokkal kapcsolatban egy fontos, túlélő, pogánykori szokásról kell megemlékeznünk. Hartvik püspök legendájában olvassuk: „...nemcsak jelenvalók, hanem távollévők is nevezetes eredményű gyógyulást nyertek [Szent István] érdemeinek közbenjárásával. Mert mikor felemelésének híre mindenfelé terjedni kezdett, a különféle kórságban senyvedők tömege Magyarország minden végeiből, ki-ki ahogyan tudott, a szent koporsójához igyekezett. De jóllehet egyesek odaérkeztek, másokat súlyosabb bajuk akadályozott, s nem tudtak egyszerre odaérni, mégis hasonló irgalmat nyerve, nagyon sokan útközben gyógyultak meg. Ezért a szent király jótéteményeinek maradandó emlékéül valahányan általa visszakapták egészségüket, útjuknak ugyanazon a helyén, ahol meggyógyultak, nagy köhalmokat raktak, s ezek ott hosszú ideig azután is megvoltak.”

Az ilyen fogadalmi áldozati-, illetve emlék-körakásokról (közismert mongol nevén: obo) kirgiz, mongol, vogul, perzsa területről vannak adataink, de (jóval) későbbi magyarországi előfordulásukról is van híradás. Rupp Jakab írja (1872-ben!), hogy az utolsó bélháromkúti szerzetes „az Apátfalváról Egerbe vezető országúton, az úgynevezett Kísszoroson gyilkoltatott meg, hol ez esemény emlékére máig körakás emelkedik, melyet a nép által tart fenn, hogy a „vidéki szokás szerint az arra haladó vándor a helyre követ vagy fagalyat dob”.

Szembetegségek

Lágyrészről lévén szó, a szembetegségek tárgyalásánál nagyobb mértékben kell hagyatkoznunk az írott forrásokra és az összehasonlító adatokra.

Középkori személyneveink (szn.), a Scemeu (Anonymus), Szema, Szeme (1212), Scim (1232), Scemus (1244 k.), Kethzem (1282); a *néz-lát* (?), *sötét-világ*; könny és csipa (utóbbi szn.-ben is) finnugor eredetű szavaink utalnak a *szem ép-*, a *Kandí* (= kancsal) szn. (1340) pedig *megzavart* működésére. A *hályog* szó és a *Vocu, Voci* (=

vak, 1211: 1308–13 évi oklevélben); *Egyszem* (Ygscem, 1279), *Felzemew* (1413, Adorjan Monoculus 1290) személynév pedig a szem *betegségére*. Fél szemű, vak, átmeneti vakság és hályog csodás gyógyulásáról az ezeknél jóval korábbi kisebbik Szt. István, Hartvik-féle, a Szt. László és Gellért legenda tesz említést, jelezve e kóros állapot gyakoriságát. A csanádi püspök – közelebbről nem ismert – szembajáról Renbald johannita mester tudósítja a pápát (1237). A miraculum-följegyzésekben olvashatunk vak férfi illetve leány gyógyulásáról Árpádházi Sz. Margit sirjánál.

Almásy írja, hogy „igen sok kirgiz a jurt füstjétől szemgyulladásban szenved”. Hasonlót ír *Turi* a lappokról is: „A szemük betegegett meg leggyakrabban, bizonyára attól az állandó füsttől, amelyben a kunyhóban éltek”, ezért ültek a földön. A heveny kötőhártyagyulladás fő tünetei a fájdalomon kívül a duzzanat, vérbőség („vérszemet kap”), fokozott könnyezés és csipádzás. Bizonyára nem véletlenül használ a burját Irenszej eposz sem ezek érzékeltetésére túlzó hasonlatokat (csirkefejnyi, patkány-púpnyi csipa):

„Jobb szemében csipa csillant,

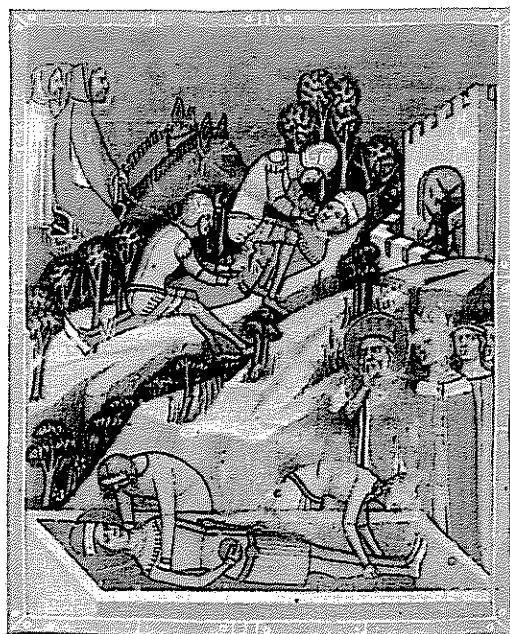
Juli-bokacsontnyinak látszott,

Bal szeméből könny gördült ki,

Barna méhecskének látszott” ...

Ugyanez lehetett a helyzet az Árpád-kori földbeásott házakban is, melyeknek „kéménye nem volt, a füst részint a bejáraton át húzódott kifelé, részint pedig a tetőzetten át szivárgott a szabadba” (*Méri*, 1964). A Gellért legendában is olvashatunk gyulladt (csipás) szemű beteg gyógyulásáról. Recens néprajzi leírások szerint (féloldali) fülbevalót ismétlődő vagy krónikus szembetegségeknel gyógyító-megelőző céllal férfiak is viselnek. A nem egyszer észlelt honfoglaláskori (féloldali, férfi) fülbevaló-viseletnek lehetett ilyen szerepe, összefüggése is.

A krónikus gyulladás gyakori következménye a szemhéjszél-pillaszőrök befelé fordulása (*entropium*), amit a mai

magyar népnyelv rossz szörnek, vadszörnek, vagy farkasszörnek nevez. Ezeket az ún. „vadszörzedők” (specialisták) szedik ki. Ennek nyelvi emléke a „kiszedték a szem szörét” mondás. Erre céloz a Mongolok Titkos Története (MTT) mondata is: ... „*most ti úgy viselkedtek velem, mintha pilla volnék a szemetekben, szálka a szátokban*”.

A megvakítás („kiszúrták a szemét”) miként Európában, úgy a sztyeppén és vizsgált korszakunkban is ismert kínzás, büntetés, ártalmatlanná és kormányzásra alkalmatlanná tétel volt. Erre István orgyilkosai, Vazul (1. kép), Vak Béla és Apodfia Dénes nádor megvakíttatásán túl távolabbi analógiák is utalnak. II. Basileos császár („a bolgárölő”) a megvert bolgár sereget – egy kivételével, hogy legyen, aki vezesse őket – megvakíttatva küldte haza.

A kirgiz Manasz eposzban olvassuk:

„Alooke lett a kán,
Aki tiltakozott,
Azt megvakíttatta,
Szemét kiszedette”

A burját Irenszej hőseinekben pedig:

... „Fejed, füled levágatom
fényes szemed kívájjatom,
füves pusztába dobatom”.

A mongol Geszer-eposzban is többször szerepel ez a fajta büntetés, megtorlás, Vámbéry pedig az üzbégeknel említi. 1393-ban palkonyai jobbágyokon hatalmaskodók az egyik jobbágynek kitolták a szemét. A szemkiszúrás, mint büntetés még 1493-ban is előfordult. Magyar népmesei párhuzama, a szemkivétel, gyakori motívum, csak úgy, mint a „szemet szúr”, meg az „úgy elfutott, mintha szemét vették volna” szólásunk. Büntetés vagy kínzás volt a szempillák kitépdesése is. A „kiszedték a szem szörét” szólás ennek emlékét is őrzi. Viszont a vak-gondozás korai emléke a Vakvezető (Wakwezethew) személynév (1482).

A vadszörzedésen kívül még igen arhaikus gyógyító eljárásnak tűnik a szembe esett *idegen test kinyalása* (ma is országosan ismert, specialisták gyakorolta népi gyógyító eljárás), illetve ennek eltávolítása Boldogasszonyt idéző varázsénekkel:

*Gíz-gaz, gíz-gaz esött a szömömbe,
Boldogasszony teje mossa ki belüle
(Tápé, Csongrád megye)*

Az eljárás meglétét, gyakorlását vizsgált korunkban azonban nem tudjuk bizonyítani. Az *árpa* szónak a magyar és baskir nyelvben azonos, kettős jelentése (gabonamag, szembetegség) van. Baskir gyógyítása is hasonlít a nálunk megszerte ismert gyógyító eljárásokhoz.

Gyakori volt a szem gabonakalász okozta sérülése. Erre utal a MK (1466) fordítása: (hadd) „*vessem ki az kalászt te szemedből*” (Mt 7:4).

A szemén köpés még ma is a legmélyebb megvetés jele (vö. MTT, 152), viszont a hűsleges segítő dicsérete ugyanott így hangzik:

„Te szem voltál, hogy lássak
fül voltál, hogy halljak.”
(MTT, 203, 252).

Animisztikus szemléletre utal, s az elnevezést is magyarázza az a vogul szokás, hogy medvetor alkalmával a medve élesebben látónak tartott jobb szemét a sámán kapta, ezért hívták *száming* (= éles szemű) sámánnak.

A szem, a látás jelentőségét szólásainkon kívül (úgy vigyázz rá, mint a szemed fényére/világára stb.) számos, a szemmel kapcsolatos igei és határozói szerkezet, illetve jelző is mutatja:

szem(ügy)re vesz, szemére veti, szemmel kísér, szemmel tart, szemet huny, szemet vet rá, szembe kerül, szembe néz (vmivel), szembe száll, farkasszem néz, (nem) jó szemmel, (rossz) szemmel néz rá (szemmel ver), szemez, szemlél, szembesül;

helyhatározó: szem előtt, szemben, szembe, szemközti, szemtől-szembe, (kerülj a szem elé);

időhatározó: egy szempillantás alatt (MK: „egy szempillantat”), szemrebbenésnyi, szemmenésnyi, látástól valókulásig;

móthatározó: szemrebbenés nélkül, szemlesütve, szemlátomást, szemem láttára;

minőséghatározó: szemrevaló, szembeszökő;

jelzős szerkezetben: szemrevaló, szemfüles, szemmes(nek áll...).

A sárgaság szemészeti tünetére csak a Geszer eposzban találtam utalást: „*szemem fehérje is megsárgult a bánattól*”, ami esetleges előfordulására utalhat. Gyakoriságáról, elnevezéséről, kezeléséről korunkban mit sem tudunk.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Az előző közleményben idézett műveket nem ismételjük meg, ezúttal is újabb, eligazító jellegű munkákra hivatkozunk csupán.
- Almásy György:* Vándorutam Ázsia szívébe. K. M. Term. Tud. Társ., Budapest, 1903.
- Berrár Jolán:* Női neveink 1400-ig. M Ny TK 80.sz. (1959).
- Berrár Jolán - Károly Sándor:* Régi magyar glosszárium. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Érszegi Géza (szerk.):* Árpád-kori legendák és intelmek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Knapp Éva:* Remete Szent Pál csodái. In: Tüskés G. (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” (Tanulmányok a népi vallásosság köréből): Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 117–188. old.
- Lőrincz L. László:* „...Jurták között járok”... (A belső ázsiai hőseink). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Lükő Gábor:* Feleim, felekezetem. Válasz Évkönyv, 1990. 122–136. old.
- Magyary-Kossa Gyula:* Magyar orvos emlékek I.-V. Budapest, 1929, 1931, 1940, 1955. M. Orv. Könyvkiadó rep. 1994-5.
- Méri István:* Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában Régészeti Füzetek Ser. II. 12/a. Budapest, 1964.
- Nyíri Antal (szerk.):* A Müncheneri Kódex magyar–latin szótára. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Pais Dezső:* Régi személynéveink jelentéstana. M Ny TK 115 (II.). Budapest, 1966.
- Szépe György:* Hátam mögött. In: Hajdú M.; Kiss J. (szerk.): Benkő emlékkönyv. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1991. 613–616. old.
- Turi, János:* A lappok élete. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Vámbéry Ármán:* Dervisruhában Közép-Ázsián át. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- Vélesov Mártonné:* Anthropometrikus mértékevek a magyar nyelvben. Nytud. Ért. 84.sz. (1974).

Fékony Gábor: Késő népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében h.n. [Szombathely] (1987).

A mongolok titkos története (ford. Ligeti L.). Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1962.

Geszter kán, tíz világtáj ura (Lőrincz L. László ford.). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Irenszej (Burját hősének, Lőrincz L. László ford.). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Manasz (Kírgíz hősének, Bede Anna ford.). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Rövidítések:

NySz – Nyelvtörténeti Szótár

OKISz – Magyar Oklevél-szótár

MTT – A mongolok titkos története

Grynaeus, T.: *Centuries of the Hungarian medicinal practice. Part II.: Words and expressions related to human anatomy, body functioning and diseases in the era of the Hungarian conquest and of the House of Árpád. Internal and ophthalmologic diseases.*

Szent János Kórház, Neuropszichológiai Osztály, EEG Laboratórium, Budapest, Diósárok u. 1. – 1125
